

Державна історична бібліотека України: сучасний етап розвитку (До 65-річчя заснування)

Нині в рамках розвитку вітчизняного бібліотекознавства і бібліографознавства дослідження питань історії бібліотечної справи виступає як узагальнене теоретичне історико-культурне осмислення бібліотечних проблем у цілому, а відтак здійснює конструктивний, практичний вплив на прийняття управлінських рішень задля їх розв'язання¹. Тож недаремно фахові часописи на своїх сторінках відводять важливе місце саме питанням історії бібліотек, а книгозбірні випускають хроніки і літописи.

Важливим напрямом є вивчення та реконструкція історичних бібліотек, які зберігаються у складі історико-культурних бібліотек і є окремими об'єктами історії української культури².

Державна історична бібліотека України (ДІБУ) посідає особливе місце серед бібліотек країни. Це єдина спеціалізована державна бібліотека у системі Міністерства культури і мистецтв України, при заснуванні в офіційних документах вона визначена як наукова³, але досі не має офіційно цього статусу, хоча фактично є такою: має вчену раду, здійснює науково-дослідну і видавничу діяльність.

Кожна ювілейна дата бібліотеки завжди є додатковим стимулом для вивчення її історії, поглибленого аналізу діяльності книгозбірні в конкретні хронологічні періоди. П'ять років, які минули після святкування останньої такої дати у Державній історичній бібліотеці України, були насичені різними подіями, значення яких для розвитку Бібліотеки можна оцінювати неоднозначно, але завдання даного огляду інше: продовжити літопис' діяльності установи, коротко розкрити існуючі проблеми та позитивні зрушення у їх вирішенні.

Підготовка до попередньої ювілейної дати – 60-річчя – відрізнялася тим, що вперше вивчення історії ДІБУ було включено до тематики науково-дослідної роботи Бібліотеки. Програмою науково-

го дослідження «Історія ДІБУ» передбачалося вивчення всіх періодів її діяльності – довоєнного, повоєнного і т. д., адже, саме за ініціативи ДІБУ на початку 90-х років на науковій конференції «Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України» були сформульовані основні напрями дослідження історії вітчизняних бібліотек, які до того часу не були актуалізовані⁴. Розкриття внеску бібліотек у духовне відродження нації, проблеми реституції втрачених книжкових пам'яток були в центрі уваги і наступних науково-практичних конференцій, організованих Бібліотекою: «Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні» (1994 р.)⁵, «Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України» (1998 р.)⁶.

Метою згаданого вище дослідження було збереження статусу ДІБУ як однієї з найбільших книгозбірень країни, всеукраїнського депозитарію історичної літератури, центру бібліографії з питань історії України і осередку науково-методичної допомоги бібліотекам у галузі історичного краєзнавства. Ґрунтовним підсумком аналізу виявлених документів, опрацювання попередніх публікацій про Бібліотеку стали: ювілейний збірник «Державній історичній бібліотеці – 60»⁷, ретроспективний бібліографічний показник «Державна історична бібліотека України (1939–1999)»⁸, збірник матеріалів науково-практичної конференції «Історія наукових бібліотек у контексті історії, культури, освіти в Україні»⁹.

⁴ Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України: Тези наук. конф. – К., 1993. – 130 с.

⁵ Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні: Тези наук.-практ. конф. – К., 1994. – 181 с.

⁶ Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України: Матеріали наук.-практ. конф. – К., 1998. – 249 с.

⁷ Державній історичній бібліотеці – 60: Ювілейний збірник / Держ. іст. б-ка України; Упоряд. В. П. Кисельова та ін. – К., 1999. – 72 с.

⁸ Державна історична бібліотека України (1939–1999): Бібліогр. показник / Держ. іст. б-ка України; Уклад. В. П. Кисельова та ін. – К., 1999. – 94 с.

⁹ Історія наукових бібліотек у контексті історії, культури, освіти в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. Київ, 14–15 жовт. 1999 р. – К., 1999. – 110 с. – (До 60-річчя Державної історичної бібліотеки України).

¹ Зворський С. Актуальні питання історіографії бібліотечної справи і бібліографії в Україні // Бібл. вісник. – 2004. – № 1. – С. 32.

² Маслакова Н. Історія бібліотек та історичних бібліотечних збірань України на сторінках журналу «Бібліотечний вісник» (1993–2003) // Бібл. вісник. – 2004. – № 2. – С. 36.

³ Положення про Державну історичну бібліотеку в м. Києві [Затверджене Наркомом освіти УРСР Ф. Редько 5 груд. 1939 р.] // 36. наказів та розпоряджень Нар. комісаріату освіти Укр. РСР. – 1940. – № 1. – С. 14–15.

Таблиця

Рік	Фонд	Надійшло нових документів	Книговидача	Кількість читачів	Кількість відвідувань	Кількість співробітників
1999	738155	15037	304103	14100	68342	100
2000	732720	20698	309795	13932	69715	100
2001	729624	23764	309417	13521	69325	100
2002	723787	22988	253856	13384 (6522)	59761	86
2003	728793	9207	220658	12171 (6173)	52072	88

У період 2000–2004 рр. у відділі історичного краєзнавства накопичено новий масив фактографічної інформації, який згодом стане своєрідним внеском ДІБУ в історіографію вітчизняної бібліотечної справи і бібліографії.

Аналіз діяльності Бібліотеки за останнє п'ятиріччя на підставі основних кількісних показників, зафіксованих у статистичній звітності, показує тенденцію до їх зниження: внаслідок обмеженого фінансування скоротилося комплектування, зменшилась кількість користувачів (з 14,1 тис. у 1999 р. до 12,1 тис. у 2003 р.), відповідно менше стало відвідувань і книговидач. Зменшився і штат бібліотечних працівників книгозбірні – зі 100 у 1999 р. до 88 у 2003 р.; причому кількість працівників, які звільнилися за останній рік, перевищила показник 1999 р. в п'ятеро. Як правило, звільнялися молоді фахівці: у 1999 р. таких у штаті Бібліотеки було 26, а в 2003 – 15.

Це можна пояснити багатьма причинами, як об'єктивними – спільними для всієї галузі, так і суб'єктивними.

Основні показники роботи ДІБУ з 1999 р. по 2003 р. відображені у таблиці.

Спад показників також спричинили кілька аварій: у жовтні 2002 р. обвалилася стеля у відділі рідкісних, стародрукованих і цінних книг, а незабаром прорвало труби центрального опалення у фонді сектору літератури іноземними мовами і депозитарію. Внаслідок цього тимчасово обмежився доступ до певних частин фонду ДІБУ, зупинилося обслуговування користувачів у вказаних структурних підрозділах.

Проте планова науково-дослідна і методична робота Бібліотеки не припинялася, особливо в галузі бібліотечного краєзнавства. Саме в 1999–2000 рр. на основі послідовної науково-дослідної роботи було сформовано сучасну концепцію краєзнавчої діяльності бібліотек. Нагадаємо, що згідно з «Положенням про краєзнавчу роботу бібліотек систе-

ми Міністерства культури і мистецтв України»¹⁰ ДІБУ аналізує діяльність бібліотек України в галузі історичного краєзнавства, визначає шляхи і напрями її подальшого удосконалення; вивчає, узагальнює і поширює кращий досвід історико-краєзнавчої роботи бібліотек; бере участь у розробці питань теорії і практики краєзнавчої діяльності та проводить науково-дослідну роботу.

На початку нового тисячоліття досягнення якісно нового бібліотечного обслуговування тісно пов'язувалось із запровадженням сучасних інформаційних технологій. З огляду на те, що локальні колекції електронних документів стали невід'ємною частиною національних бібліотечних інформаційних ресурсів, сектор НДР відділу історичного краєзнавства в 2000 р. визначив своїм завданням провести моніторинг краєзнавчих електронних баз даних в ОУНБ України. У результаті проведеної роботи були виявлені організаційно-технологічні проблеми, без вирішення яких неможливі інтеграційні процеси. Одна з них – відсутність єдиних методичних підходів у автоматизації бібліотек і, зокрема, краєзнавчих структурних підрозділів. Упровадженню нових технологій обов'язково має передувати дослідження бібліотеки як об'єкта автоматизації. Актуальною визначена і проблема уніфікації комунікативних форматів та лінгвістичного забезпечення.

На практиці існуючі електронні краєзнавчі бази даних на той час являли собою електронну версію традиційного Зведеного краєзнавчого каталогу, доповнену фактографічною базою. Технічні засоби значно прискорювали і полегшували користування ними, розширювали аспекти пошуку, але не надавали можливості безпосередньо у бібліотеці ознайомитися з ресурсами інших інформаційних

¹⁰ Законодавство бібліотекам України: Довідкове вид. Вип. 1. Загальні засади діяльності бібліотек / НІБУ. – К., 2000. – С. 168–172.

установ міста або регіону, так само, як і останні не могли скористатися електронними ресурсами обласної бібліотеки. Тобто, не існувало мережі електронних баз даних ¹¹. Проте робота по вивченню регіональних мереж дала поштовх провідним ОУНБ для подолання згаданих проблем. Так, наприклад, уже в кінці 2001 р. було видано розпорядження Миколаївської облдержадміністрації «Про створення і забезпечення функціонування комп'ютерної бібліотечної мережі Миколаївської області». Відповідно до перспективного плану, затвердженого цим розпорядженням, намічені основні етапи створення комп'ютерної мережі, на одному з яких передбачалося використання Зведеного краєзнавчого каталогу бібліотек Миколаївщини, а також краєзнавчої бази даних «Соціально-економічний портрет регіону» ¹².

Одним з важливих напрямів НДР ДІБУ залишається вивчення системи краєзнавчих бібліографічних посібників (СКПБ). Аналіз цієї системи здійснюється кожне п'ятиріччя після підготовки у відділі історичного краєзнавства показників другого ступеня «Краєзнавчі бібліографічні посібники бібліотек України». Ці зводи краєзнавчої бібліографії дозволили простежити динаміку СКПБ за 1991–1995 рр. і 1996–2000 рр., виявити слабкі ланки, визначити, які краєзнавчі теми ще потребують розробки. Останнє вивчення у цьому напрямі показує, що загальна кількість виявлених краєзнавчих бібліографічних і методично-бібліографічних матеріалів у 1996–2000 рр. налічує на 200 записів більше, ніж за попередні п'ять років. Цей приріст відбувся, у першу чергу, за рахунок біобібліографічних і персональних посібників. На жаль, як і раніше, ґрунтовна, видана типографським способом біобібліографія – в меншості; переважають малотиражні, ксероксні або ризографічні видання. Основними елементами СКПБ залишаються поточні універсальні показники літератури про край та «Календарі знаменних і пам'ятних дат». В інформаційному бюлетені «Краєзнавча робота в бібліотеках України» ОУНБ отримали чіткі рекомендації для подальшої оптимізації СКПБ ¹³. У 2003 р. ДІБУ ознайомила бібліотечну громадськість з підсумками дослідження «Зведеної картотеки матеріалів з

історії міст і сіл України», яке оприлюднено у цьому ж збірнику. Це відома фахівцям в галузі історичного краєзнавства бібліографічна картотека, започаткована Бібліотекою в 1963 р. як джерельна база на допомогу авторському колективу 26-томного енциклопедичного довідника «Історія міст і сіл УРСР», яка функціонує понині.

Після опублікування Указу Президента України № 35/2001 від 23. 01. 2001 р. «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні», а також постанови Кабінету Міністрів України № 789 від 10. 06. 2002 р. «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року», в якій одним із конкретних завдань визначено перевидання багатотомної енциклопедії «Історія міст і сіл України» і енциклопедичного довідника «Історичні міста України», очевидною стала необхідність глибокого вивчення якісних характеристик «Зведеної картотеки...» з метою визначення її актуальності в сучасних умовах і вироблення науково обґрунтованих заходів з удосконалення і забезпечення оптимального функціонування Картотеки як унікального ретроспективного бібліографічного джерела з історії України для науковців, краєзнавців та інших користувачів Бібліотеки.

Узагальнені матеріали дослідження також були висвітлені у бюлетені «Краєзнавча робота в бібліотеках України» (вип. 14), де автори подали один із варіантів методики вивчення якості інформаційно-пошукової системи на карткових носіях, що надзвичайно важливо в сучасних умовах для працівників, які ведуть зведені краєзнавчі каталоги і картотеки в бібліотеках різних регіонів ¹⁴.

У даний час «Зведена картотека...» редагується за окремим планом: здійснюється звірення топографічної частини з останнім варіантом адміністративно-територіального устрою кожної області України, доповнення новими джерелами з історії населених пунктів. Так, у поточному році ця робота вже виконана в розділах «Донецька область», «Закарпатська область». Посторінково розписані такі джерела: «Герби міст України (XIV – I пол. XX ст.)» (К., 2001); «Храми України» (К., 2000); Сирохман М. «Церкви України. Закарпаття» (К., 2000); Вечерський В. «Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України» (К., 2002) та ін.

І, нарешті, наступний напрям наукових досліджень, що проводяться ДІБУ в даний період, – це обстеження сучасного стану краєзнавчих фондів ОУНБ, вивчення комплектування регіональних

¹¹ Краєзнавча робота в бібліотеках України: Інформ. бюлетень. Вип. 12 / Держ. іст. б-ка України. – К., 2000. – 10 с.; 7 табл.

¹² Мартынов М. В., Остапенко Т. С. Методическое и техническое обеспечение создания компьютерной сети районных библиотек // Науч. и техн. б-ки. – 2004. – № 1. – С. 167–171.

¹³ Краєзнавча робота в бібліотеках України: Інформ. бюлетень. Вип. 13 / Держ. іст. б-ка України. – К., 2002. – 36 с.

¹⁴ Краєзнавча робота в бібліотеках України: Інформ. бюлетень. Вип. 14 / Держ. іст. б-ка України. – К., 2003. – 37 с.

бібліотек місцевим обов'язковим примірником документів і, зокрема, комплектування обов'язковим безоплатним примірником видань історичної тематики ДІБУ в 2003 р.

Передпрограмане вивчення проблеми показало, що внаслідок піднесення краєзнавства в 90-ті роки ХХ ст. в Україні значно збільшився випуск краєзнавчих документів регіональними видавництвами загальнодержавного значення, комерційними видавництвами. Так, випуск видавничої продукції складав 4400 назв – у 1992 р. і 12 400 назв – у 2002 р. Надзвичайно збільшилась і кількість видавництв, що їх випускає: з 29 – у 1992 р. до 1200 – у 2002 р.¹⁵ Це позитивно вплинуло на поточне комплектування краєзнавчих фондів у регіональних бібліотеках. Проте відсутність фінансування, запізніле введення в дію Закону про обов'язковий примірник документів призвели до значних прогалин у цих фондах.

Дослідження допоможе виявити лакуни у складі фондів краєзнавчих документів і фондів місцевих видань, з'ясувати джерела їх комплектування і кількісні показники. Для цього використовуються статистичний, соціологічний, порівняльно-регіональний та інші методи дослідження. Передбачений методикою збір даних спрямований на отримання більш повних і достовірних відомостей про обсяг краєзнавчих фондів ОУНБ, їх видовий, типологічний, галузевий, хронологічний та мовний склад, особливості формування та використання.

Нині проблема збереження вже існуючих, часто унікальних бібліотечних краєзнавчих колекцій стає однією з найактуальніших. З цієї причини сектором НДР вивчаються умови не тільки їх фізичного зберігання, а й обсяги вже створених за допомогою виготовлення копій, переводу на мікроносії, поцифрування страхових фондів.

Після обробки отриманих з регіонів анкет, статистичних таблиць матеріали узагальнюються в науковому звіті, на основі якого будуть вироблені обґрунтовані рекомендації з оптимізації краєзнавчих фондів ОУНБ.

Перші результати цього річного локального дослідження надходжень обов'язкового безоплатного примірника видань історичної тематики засвідчують, що система обов'язкового примірника нині найдієвіший механізм у створенні максимально повного репертуару таких видань в ДІБУ. Планове вивчення дії цього механізму дозволить заповнити прогалини у комплектуванні фонду Бібліотеки, по-

легшить контроль за надходженням профільних видань.

Постійний контроль за практикою бібліотечного краєзнавства дозволяє не тільки виявляти організаційно-технологічні проблеми галузі, а й сприяє їх вирішенню шляхом оприлюднення результатів досліджень серед широкого загалу фахівців – у професійній пресі, виданнях ДІБУ, на науково-практичних конференціях.

Всього за п'ять минулих років відділом історичного краєзнавства зареєстровано 15 виданих Бібліотекою самостійно і у співпраці з іншими установами бібліографічних і методичних посібників: поточні науково-допоміжні показники «Історія України» (за 1996, 1997, 1998, 1999, 2000 рр.); краєзнавчий бібліографічний показник «Трускавець», підготовлений у контексті «Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» спільно з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства; методичний посібник «Краєзнавча діяльність бібліотек» (К., 2002) за науковою редакцією проф. Н. М. Кушнарєнко; кілька випусків інформаційного бюлетеня «Краєзнавча робота в бібліотеках України»; каталоги книжкових виставок тощо. Картотека публікацій, доповідей і виступів співробітників Бібліотеки за цей період доповнилась 30 описами, зареєстровано також понад 40 джерел, на сторінках яких йдеться про ДІБУ або про діяльність її працівників. Загалом, якщо порівнювати з періодом десятирічної давності, то показник «Видання ДІБУ. Література про Бібліотеку. 1989–1993» налічував 80 записів, а масив джерел з 1999 по 2003 рр. – близько 120, тобто у півтора рази більше.

Дійсно, співробітники ДІБУ – О. В. Михайлова, Т. А. Приліпко, О. І. Марченко, С. І. Смілянська та ін. – постійно виступають з доповідями та повідомленнями на наукових конференціях, їхні праці публікуються у фаховій пресі. Наприклад, у цьому році на міжнародну науково-практичну конференцію «Житомир в історії Волині і України» подано матеріали про бібліографічні ресурси ДІБУ і про сучасні тенденції у наукових дослідженнях практики бібліотечного краєзнавства в Україні; на Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Історичні витоки козацтва в Україні» (м. Вінниця) про методично-бібліографічне забезпечення теми українського козацтва (загальна характеристика джерельної бази).

На жаль, останнім часом пішли з Бібліотеки в інші установи такі відомі знавці бібліотечної справи та краєзнавчої бібліографії, як А. М. Комська, Л. Ю. Ястремська. У 2002 р. вийшов на відпочи-

¹⁵ Крутін В. Відділ кадрів // Вісн. Кн. палати. – 2004. – № 1. – С. 21.

нок Л. Л. Макаренко – заслужений працівник культури, директор, який майже 40 років очолював ДІБУ, згуртував навколо себе однодумців, частина з яких і нині успішно працює, передаючи свій досвід молодим колегам: заслужені працівники культури – заступник директора В. Д. Навроцька і зав. відділу організації і зберігання фондів Л. В. Залізник; ветерани праці – В. І. Грицаєнко, В. О. Грицань, В. Ю. Михайлова та ін.

В останні роки Бібліотека втрачає свої позиції, спостерігається послаблення координаційних зв'язків, відстає щодо впровадження сучасних інформаційних технологій. Поряд з цим, унікальні історичні колекції Бібліотеки постійно приваблюють читачів: у ДІБУ зберігається безліч книг з авторськими подяками за сприяння в дослідженнях, але розкрити багатства фондів і їх сучасне значення можуть тільки бібліотечні працівники, причому досвідчені і високопрофесійні, які володіють методикою бібліографічного розшуку джерел. Прикро, що ніхто з колективу ДІБУ, який став одним з

перших лауреатів премії ім. Д. Яворницького за внесок у розвиток краєзнавчої справи в країні, навіть не згадується у довіднику «Краєзнавці України» (К., 2003). Адже саме колектив ДІБУ свого часу здійснював роботу з методично-бібліографічного забезпечення діяльності бібліотек на допомогу обласним редколегіям «Історії міст і сіл Української РСР», «Зводу пам'ятників історії і культури» по Українській РСР, науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», і досвід цієї роботи ще не забутий¹⁶.

Залишається сподіватися, що нинішній етап – лише підготовчий до майбутнього зростання, і, зокрема, більш активного залучення Бібліотеки до виконання основних завдань «Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року», адже науковий потенціал колективу ще далеко не вичерпаний.

¹⁶ Данилюк Ю. З. Дослідження історії міст і сіл України в контексті набутого досвіду // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36 статей. – Київ–Донецьк: Рідний край, 2001. Вип. 19. – С. 253–263.

Валентина Кисельова,
зав. відділу історичного краєзнавства ДІБУ

Від оргкомітету конкурсу наукових робіт молодих фахівців «Бібліотека в інформаційному суспільстві»

Оргкомітет повідомляє про рішення щодо рекомендації до друку у черговому випуску збірника наукових статей «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» конкурсних робіт **О. Родзінської** «Використання Інтернет у комплектуванні передплатних періодичних видань України» (НБУВ), **О. Поліщук** «Від покажчика заголовків колективного автора до авторитетного файла колективного автора» (ХДНБ ім. В. Г. Короленка) та **С. Польовик** «Джерела формування Фонду президентів України на прикладі журналу “Президент”» (НБУВ).

Запрошуються взяти участь у роботі міжнародної наукової конференції «Бібліотеки та інформаційні центри в системі наукового супроводу суспільних реформ» (м. Київ, 12–14 жовтня 2004 р.) учасники конкурсу **Г. Мисловська** (Чернівецька ОНБ ім. Михайла Васюка), **О. Анікіна** (ДНСГБ УААН), **С. Коваленко** (ДНСГБ УААН), **Л. Пасічник** (Рівненський державний гуманітарний університет).

Комітет з підготовки наукових кадрів Асоціації бібліотек України проводитиме вручення пам'ятних дипломів учасникам конкурсу під час заходів міжнародної наукової конференції.